

TEŽAVE PRAVNEGA
POLOŽAJA
NEČLOVEŠKIH ŽIVALI

Priscila Gulič Pirnat

UVOD

Trenutni pravni položaj nečloveških živali je izrazito nepravilno zaradi zgodovinske antropocentrične moralne pristranskosti. Zahodna moralna paradigma, ki temelji na rimskem in kanoničnem pravu ter tradiciji *common law*¹ (Novak 2021: 480–493), podeljuje pravno pomembni moralni status samo ljudem, ki jim zagotavlja enako temeljno moralno zaščito, medtem ko živali degradira na osnovno raven instrumentalne vrednosti za doseganje človeških ciljev, kar se odraža v moralno-pravnem skoraj ničelnem statusu živali. Vzpostavljeni mehanizmi varovanja njihove integritete so zreducirani na minimum in so namenjeni predvsem preprečevanju nepotrebne človeške okrutnosti do njih. Nečloveške živali so v moralni skupnosti zasedle mesto, ki jim ga je namenil človek, in natančno to pozicijo odnosa bi morali ponovno premisliti, dekonstruirati sleherno jasno in načelno razlikovanje med ljudmi in »živaljo«, kot nam je poznano iz zgodovine filozofije od Aristotela, Descartesa, Kanta, Heideggra do Levinasa, ter se vprašati, kaj nam pravzaprav daje pravico misliti, da samo ljudje govorimo, se odzivamo, doživljamo stvari »kot takšne«, vzpostavljamo odnos do smrti itd. Po Derridaju bistvo naivnega vpraševanja, ki spodkopava temelje filozofskih propozicij, ki so stoletja veljale za samoumevne, ni v odpravi vrzeli, ki loči človeka od živali, ampak v tem, da se odpovemo vseobsegajoči kategoriji »živali« (Derrida 2011: 17–46). Tudi Alasdair MacIntyre (2006: 55–58) vidi problematičnost umeščanja in obravnavanja nečloveških živali kot neke homogene skupine, in sicer v povezavi z znano Heideggerjevo umestitvijo celotnega kraljestva živali v kategorijo, ki je »revna s svetom«, zato jo je kot tako označil za »retorično pretiravanje« (Kozina 2021: 11). Skozi prizmo sodobne zahodne »racionalne« misli, njeni Drugi ne morejo nastopiti drugače kot *primitivi*, tujci, sužnji, »živali« itd. (Gulič Pirnat 2015: 23). Distinkcija, ki se zdi za našo razpravo pomembna, zadeva položaj živali

v okviru zahodnega pojmovanja. Nobenega dvoma ni, da so živali živa bitja, ki naseljujejo naš planet, vendar so na juridični ravni obravnavane kot objekti, stvari, lastnina. Koncept naravnega suženjstva, kjer žival »po naravi pripada drugemu«, predpostavlja odsotnost duše v najglobljem smislu, zato je naloga gospodarja, da živalim gospoduje.² Povedano drugače, dolžnost ljudi je, da upravlja z njihovimi telesi, saj ljudje na nek način predstavljamo njihovo dušo, kar po analogiji s suženjstvom in rasizmom zelo spominja na diskriminacijo do druge biološke vrste, imenovano specizem, kjer predpostavljamo, da so živali manjvredna bitja že samo zato, ker so drugačna od človeka. Drugačnost, številčnost in heterogenost drugih bioloških vrst je zreducirana na totalizacijo pod imenom »žival«, kar predstavlja nasilen izbris kompleksne mnogoterosti na skupni imenovalec, ki se v pravu kaže kot redukcija živali na status objekta, lastnine, stvari. Odnos med ljudmi in živalmi se zadnjih štiri tisoč let praktično ni spreminjal, ena izmed konstant odnosa je prav človekovo lastništvo nad živalmi, ki je bilo zaznano že v stari Mezopotamiji (Kelch 2012: 30) in v rimskem pravu, v katerem so živali kategorizirane kot stvari, ki si jih lahko lastimo, in ki je imelo velik vpliv na izgradnjo sodobnih pravnih sistemov, predvsem tistih, ki temeljijo na rimskih pravnih konceptih (Fasel in Butler 2023: 10).

Nekje od sedemdesetih let prejšnjega stoletja³ se filozofska etika osredotoča na pomen živalskih subjektivnosti in spoznanje, da so živali več kot zgolj objekti človekovega izkoriščanja, da imajo lastno vrednost in zavest ter so zmožne čutiti in doživljati bolečino. S tem se odpira vprašanje o njihovih pravicah in položaju v družbi ter o tem, kako jih lahko vključimo v naša razmišljanja in prakse. Razpravljanje o pravicah živali je kompleksno z več vidikov, podobno kot je razpravljanje o človekovih pravicah, in enostavnih odgovorov ne gre pričakovati. Univerzalna

1 Dober prikaz zgodovine prava tudi v: HAGE, Jaap/WALTERMANN, Antonia/AKKERMANS, Bram (ur.), *Uvod v pravo*, 2. izd., Springer Intl Publishing 2017, str. 4–17.

2 Asimilacijo sužnja z živaljo na juridični ravni najdemo v Platonovih Zakonih, 6. knj. in Aristotelovi *Politiki*, 1. knj. Kategorialno ločnico med človekom in živaljo vzpostavi Descartes v *Meditacijah*.

3 Več o kratki zgodovini etike živali: Grušovnik 2016, str. 155–201.

deklaracija o pravicah živali⁴ je bila s podporo Unesca sprejeta leta 1978 in ima zgolj moč moralne avtoritete, nima pa pozitivno pravne moči. V njej so izražena temeljna moralna in pravna načela, ki bi jih morali priznati nečloveškim živalim, strniti pa jih je mogoče v naslednje temeljne sklope pravic: (1) pravica vseh živali do ohranitve vrste, (2) pravica do nedotakljivosti življenja negospodarskih vrst, (3) pravica do nedotakljivosti svobode, ki ustreza vsaki vrsti ali kategoriji živali, (4) pravica do nastanitve, ki ustreza vsaki vrsti, (5) pravica vseh živali, da jim človek ne zadaja nepotrebne bolečine ter ne povzroča trpljenja in škode, (6) pravica vseh živali do človekovega skrbništva ob posebnih ekoloških okoliščinah. Med temeljna merila civiliziranosti in humanosti vsekakor spadata tudi sočutje in skrb človeka za soljudi in za druga živa čuteča bitja. Naš sodobni odnos do živali nas pogosto zelo izrazito opozarja na našo duševno/duhovno razklanost. Po eni strani namreč družba mnogim živalim pripisuje visoko pozitivno vrednost, kar se kaže npr. v velikem številu hišnih ljubljencev, v skrbi družbe za ohranitev določenih živalskih vrst ter predvsem v težnji po preprečevanju mučenja. Toda po drugi strani ista družba povsem industrijsko, masovno, kruto itd. številne živali vzreja v skrajno neetičnih in moralno spornih razmerah, in to zgolj za zakol. Človek še nikoli v zgodovini ni pobijal živali tako masovno, načrtno in organizirano kot danes in tu bi zelo težko govorili o kakršnemkoli moralnem napredku. Razlogov za ohranjanje *status quo* živali je gotovo veliko, najverjetneje lahko v prvi vrsti izpostavimo ekonomske interese, družbene odnose, ki se odražajo tudi v pravu, pomanjkanje politične volje in zavedanja in ne nazadnje tudi pomanjkanje pravne definicije živalskih subjektivnosti, kot bomo lahko videli v nadaljevanju.

4 Celotno deklaracijo najdemo tu: <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf> (citirano 4. 7. 2023).

POLOŽAJ ŽIVALI

Zaščita ali pravice?

Moderno pravo nečloveške živali uvršča v rang objektov in jih podreja režimu, ki velja za stvari, obenem pa jim zaradi njihovih posebnih sposobnosti (npr. čutečnosti) določa tudi poseben varovalni režim. Lahko bi trdili, da imajo trenutni pravni položaj objektov v sivi coni, saj nečloveške živali obravnavamo kot stvari (večina zakonodaj), kot »ne-stvari« (v nekaterih nacionalnih zakonodajah⁵ je izrecno navedeno, da živali niso stvari, vendar se jih paradoksalno obravnava kot stvari) in kot čuteča bitja (ki so obravnavane kot stvari; Pogodba o delovanju EU in nekatere druge države).⁶ Pogodba o delovanju Evropske Unije v svojem 13. členu navaja: »Pri oblikovanju in izvajanju politik Unije na področju kmetijstva, ribištva, prometa, notranjega trga, raziskav in tehnološkega razvoja ter vesolja Unija in države članice v celoti upoštevajo zahteve dobrega počutja živali kot čutečih bitij, pri čemer spoštujejo zakonodajne ali upravne določbe in ustaljene običaje držav članic zlasti glede verskih obredov, kulturnih tradicij in regionalne dediščine.« Francija je bila prva država v EU, ki je v svoj Civilni zakonik zapisala, da »so živali živa bitja, obdarjena s čutečnostjo« (čl. 515–14). Zaradi pravne konsistence so besedo »živali« odstranili iz kategorij premičnin in nepremičnin (čl. 524 in 528).⁷ Tudi v slovenskem pravnem redu so živali obravnavane kot posebej zaščiteni objekti prava, ki jim ga podeljuje Zakon o zaščiti živali⁸ in Stvarnopravni zakonik, kjer je izrecno navedeno: »1) Živali niso stvari, ampak čuteča živa bitja. [...] 2) Zanje se uporabljajo določila tega zakona, ki urejajo premičnine [...]«

5 Na primer: Avstrija, Nemčija, Švica, Nizozemska, Češka Republika, regija Katalonija.

6 Na primer: Francija, Španija, Slovenija, Nova Zelandija, Kolumbija, mesto Quebec.

7 Več o tem: NEUMANN, Jean-Marc: The legal status of animals in French Civil Code. V: *Global Journal of animal law*, [S.l.: s.n.], št. 1, 2016, str. 1–13.

8 ZZZiv, št. 10, 1. čl.

(SPZ, čl. 15.a). Nova pravna določila, ki vključujejo novo moralno kategorijo, tj. čutečnost živali, so seveda dobrodošla in nakazujejo spremembo v družbenem dojemanju nečloveških živali kot bitij z inherentno vrednostjo, četudi zaenkrat zgolj na simbolni ravni.

Razpravljanje o pravicah živali tudi ne more mimo teorije volje in teorije interesa. Ti dve teoriji sta začrtali okvir, v katerem se gibljejo tudi vsa poznejša teoretična izvajanja. Teorija volje se osredotoča na to, kako je pravica sestavljena. Njeni osrednji prvini sta voljna moč in voljna oblast, ki ju objektivno pravo zagotavlja subjektu prava in izražata tipično voljo. Teorija volje zanemarja interesno plat pravice, prav ta vidik pa je tisti, ki ga poudarja Jheringova teorija interesa. Za Jheringa volja ni niti cilj niti gonilna sila pravic. Pojma volje in moči ne moreta odkriti, v čem je njihova življenjskost: pravice ne obstajajo zaradi tega, da se z njimi uresničuje ideja abstraktne pravne volje, ampak so tu zaradi tega, da se z njimi varujejo življenjski interesi in potrebe. Korist in ne volja je bistvo pravice. Jhering pravi, da je pravica pravno varovani interes oziroma interes, ki je pravno zavarovan. Interes je bistvena sestavina pravice in izraža njen praktični cilj, medtem ko je pravno varstvo formalna prvina in je le »varstveni ovoj« vseh vsebine. V pristojnosti zakonodajalca je, da posamezne interese ovrednoti in presodi, kateri so tako pomembni, da jih je treba tudi pravno zavarovati (Pavčnik 2021: 170–171). Obe teoriji sta predmet razprav, kar zadeva pravice živali, vendar se zdi, da bi interesna teorija lahko enostavneje razložila, zakaj bi (vsaj nekatere) nečloveške živali lahko imele pravice (Fasel in Butler 2023: 76–83). Če imamo na eni strani avtorje, ki trdijo, da bi živali v sklopu interesne teorije lahko imele pravice, obstajajo na drugi strani avtorji, ki pravijo, da živali že imajo preproste pravice. Nekatere zakonodaje se nanašajo specifično na živali kot nosilke pravic. Poglejmo si primer bolivijskega *Zakona za zaščito živali pred mučenjem in zlorabo* (2015), ki v 3. čl. pravi:

Živali kot subjekti zaščite imajo naslednje pravice:

- (a) Da so pripoznane kot živa bitja;
- (b) Pravico do zdravega in zaščenega okolja.⁹

Ameriški pravni strokovnjak Cass Sunstein trdi, da bi pravne pravice živali morali preprosto razumeti kot pravno zaščito živali pred povzročanjem bolečine, do katere imajo nečloveške živali moralno pravico. Ker živalim ne smemo povzročati nepotrebne trpljenja, jim drugače škodovati, dovoljevati njim škodljivih praks, Sunstein trdi, da živali že imajo preproste pravice (Sunstein 2003: 400–401). Kramer (2001: 53–54) je prišel do podobnih rezultatov kot Sunstein, vendar po drugi poti, in sicer preko Hohfeldovega modela pravic.¹⁰ Šibka koncepcija pravic, ki sta jo avtorja definirala, je predmet številnih kritik. Ena izmed teh pravi, da šibke pravice ne ščitijo temeljnih interesov živali, kot je interes do ohranitve življenja. Zato se strokovnjaki sprašujejo, ali lahko tu sploh govorimo o pravicah. Švicarska pravna strokovnjakinja Saskia Stucki razlikuje med preprostimi pravicami in temeljnimi pravicami. Trdi, da živali že imajo preproste pravice v okviru obstoječih velferističnih zakonov, ki so razmeroma šibke, nimajo pa temeljnih pravic, ki bi jih močno ščitile in ki bi jih morali razviti v luči *de lege ferenda* (Stucki 2020: 533–542). Pomemben primer, ki zagovarja močno koncepcijo pravic (ne vseh) nečloveških živali, je predlog ustavnih sprememb *Finskega združenja za pravne pravice živali*, ki živali definira kot »čuteče posameznike, katerih temeljne pravice in dobrobit moramo ljudje spoštovati. Vse živali so domnevno čuteče, razen če je mogoče ugotoviti drugače.¹¹

9 LEY para la Defensa de los Animales contra Actos de Crueldad y maltarto (2015), URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bol146525.pdf> (citirano 7. 7. 2023).

10 Ameriški pravni teoretik Wesley Newcomb Hohfeld (1879–1918) je pronicljivo razpravljalo o korelativnosti in nasprotnosti »pravic« in »pravnih dolžnosti«, ki omogočajo možnosti vedenja in ravnanja, in teh možnosti je osem (V: Pavčnik 2021: 177). Za nečloveške živali je posebej pomembna skupina, ki pravico uvršča kot pravovarstveni zahtev (claim-right) v korelaciji z dolžnostjo. ZZZiv ljudem nalaga dolžnosti, ki so po Hohfeldovi teoriji vedno v korelaciji s pravicami.

11 Finsko združenje za pravne pravice živali 2020, Razdelek 1 (e-vir).

Pravice onkraj koncepta pravne subjektivnosti

Legal personhood lahko v slovenskem prevodu prevajamo kot *pravno subjektivnost* ali kot *pravno osebnost*, pri čemer se prva verzija prevoda zdi ustrežnejša za našo razpravo. Medtem ko *legal person* navadno prevajamo kot *pravno osebo*.

S konceptualizacijo osebe se ukvarjajo številne znanosti, od teologije, filozofije, psihologije, sociologije do antropologije, ravno tako tudi pravo, ki pozna različne koncepte osebe in kjer nemalokrat vlada precejšnja zmeda. Da bi razumeli implikacije sodb in obravnavanje živali kot pravnih oseb, je nujno razumeti, kaj je pravna oseba, koncept, ki je prisoten v skoraj vsaki jurisdikciji. Beseda oseba izhaja iz latinske besede *persona* in je sčasoma začela pomeniti bitje, ki ima pravice in dolžnosti. Obstajata dve vrsti oseb: prve so pravne osebe kot družbene tvorbe, ki so kot take pravni subjekti in so zato sposobne, da so nosilke pravic in dolžnosti v pravnih razmerjih (Pavčnik 2021: 153). Salmond je pravne osebe opredelil kot »bitja, ki so resnična ali namišljena, ki so za namen pravnega sklepanja v večji ali manjši meri obravnavana na enak način kot ljudje« (prim. Farrar 2007: 926). Te se razlikujejo od druge vrste pravne osebe, imenovane fizična oseba, ki vključujejo vse posameznike, ki so pravni subjekti (Pavčnik 2021: 146). Večina strokovnjakov, ki se ukvarja s pravnimi pravicami živali, eksplicitno ali implicitno zagovarja vidik, da so lahko zgolj pravne osebe oziroma pravni subjekti nosilci pravnih pravic. To bi lahko pomenilo, da bi nečloveške živali lahko bile nosilke močnih pravnih pravic le v primeru, če bi namesto statusa lastnine imele status pravne osebe. Največji zagovornik tradicionalnega vidika prava je Gary Francione, ki trdi, da imajo živali intrinzično vrednost, ki jo moramo spoštovati, in hkrati dodaja, da je edina pravica, ki jo imajo nečloveške živali, da niso obravnavane kot lastnina (Francione 1995: xvi). Podobno razmišlja tudi Steven Wise, ki ima v mislih močno različico pravic živali,

ko razvije koncept »pravice do dostojanstva«, ki pa temelji na pravni osebi (Wise 2010: 6). Zdi se, da v skladu z ortodoksnim pogledom na pravo živali ne morejo postati nosilke močnih oziroma temeljnih pravic, saj nimajo pravne subjektivnosti.

Vse pravne pravice bodo predpostavljale status pravne subjektivnosti pri nečloveških živalih in na tej točki se zdi, da bi bilo treba pravne pravice živali iskati onkraj koncepta pravne subjektivnosti. Politični filozof Alasdair Cochrane pravi, da dihotomija lastnine in pravne subjektivnosti ni tako kategorialna, kot se morda zdi na prvi pogled. Trdi, da imajo živali lahko pravne pravice, četudi so predmet lastninjenja, saj bi lastništvo morali razumeti ne kot pravico z absolutno kontrolo nad stvarjo, temveč kot skupek razmerij (oziroma pravnih položajev), ki v večini primerov veljajo za lastnika stvari (Cochrane 2009: 424–427). Do podobnih ugotovitev prihaja tudi pravni strokovnjak David Favre, ki za nečloveške živali predlaga novo kategorijo »živeče lastnine«, poleg že obstoječih treh kategorij lastnine (nepremičnina, osebna lastnina in intelektualna lastnina). Živali bi v tem smislu imele nekaj pravnih pravic, kot so pravica do oskrbe, bivališča, lastništva, neprizadejanja škode oz. bolečine itn. V te name ne bi nečloveške živali zastopali pravni skrbniki (Favre 2010: 1022–1034). Visa Kurki raziskuje korelirani razvoj pojmov subjektivnosti in pravic ter ugotavlja, da medtem ko so se teorije o pravicah od devetnajstega stoletja znatno razvijale, je tradicionalna binarnost prava ostala enaka (Kurki 2019: 91). Kurkijeva teorija svežnja (2019) pojasnjuje koncept pravne subjektivnosti kot skupek različnih pravnih pozicij, ki niso vedno nujno sočasno prisotne. V tem smislu pravna subjektivnost ni binarni koncept, ampak takšen, ki se kaže v različnih oblikah in stopnjah. Kurki razlikuje med t. i. pasivno pravno subjektivnostjo in t. i. aktivno pravno subjektivnostjo. Pasivni pravni položaj vključuje, med drugim, temeljno zaščito življenja, svobode, telesne celovitosti, sposobnost lastništva, imuniteto pred lastnino, pravno veljavo, status žrtve v kazenskem pravu itd. Treba je imeti dovolj pasivnih pravnih položajev, da bi nekoga lahko šteli za pravno osebo. Nasprotno pa aktivno pravno subjektivnost sestavljajo

»aktivni« položaji, kot je pravno uveljavljanje pravic, za katere ne potrebujemo zastopnika in sposobnost za kazensko in odškodninsko odgovornost (ibid.: 138). Kurki je mnenja, da pasivno pravno subjektivnost najbolje opisuje pravni položaj dojenčkov in ljudi s hudimi kognitivnimi motnjami, medtem ko aktivno pravno subjektivnost najbolje opisuje pravni položaj odraslih človeških vršilcev. Kurkijeva rekonceptualizacija pravne osebe kaže, da obstajajo alternativni načini razumevanja pravnih pravic živali, ki niso nujno utemeljene na konceptu pravne subjektivnosti, in predlaga teoretično preiskavo dogme in razvoj teorij, ki bi lahko najbolje pojasnile pereča vprašanja 21. stoletja.

ZAKLJUČEK

Za pravo se zdi, da je na splošno nefleksibilno, ko gre za vprašanja, ki se nanašajo na druge nečloveške entitete, kot so živali in okolje. Lahko bi tudi trdili, da je pravo antropocentrično, kar pomeni, da je osredotočeno na zaščito in promocijo interesov ljudi, ne pa drugih živih bitij ali okolja. Ta antropocentrični pristop izhaja iz tradicionalne filozofije, ki je bila dolgo časa prevladujoča v zahodni kulturi, in izhaja iz predpostavke, da so ljudje nadrejeni drugim živim bitjem in da imajo večjo moralno in pravno vrednost. Poleg tega je pravni sistem zasnovan tako, da zagotavlja stabilnost in predvidljivost, kar pomeni, da se spremembe v pravu sprejemajo počasi in postopoma, zato da se zagotovi njihova ustavnost in zakonitost. To pomeni, da spremembe v pravu ne morejo biti prenagljene, temveč morajo biti temeljito premišljene in preučene. Poleg tega se lahko zdi, da je pravni sistem statičen, ker se pogosto preveč osredotoča na formalni vidik prava in ignorira dejansko stanje stvari. Tako lahko na primer zakoni in predpisi postavljajo zahteve in standarde, ki so morda dobro premišljeni in oblikovani, vendar se v praksi ne uporabljajo na ustrezen način ali pa se jih krši. To lahko privede do tega, da v praksi ne dosežemo ciljev, ki jih zakoni in predpisi določajo. Videli smo, da

so tradicionalne pravne teorije, ki temeljijo na antropocentričnem svetovnem nazoru, nezadostne za obravnavo živalskih subjektivnosti. Vseeno pa lahko v prihodnosti pričakujemo večji poudarek na fleksibilnosti in prilagodljivosti pravnega sistema, ko gre za vprašanja, ki se nanašajo na nečloveške entitete. Posthumanizem in druga podobna gibanja namreč izpostavljajo vse večji pomen interakcij med ljudmi in drugimi živimi bitji ter okoljem, kar bo verjetno pozitivno vplivalo tudi na pravno urejanje teh vprašanj v prihodnosti.

VIRI IN LITERATURA

- COCHRANE, Alasdair (2009): Ownership and justice for animals. V: *Utilitas*, letn. 21, št. 4, str. 424–442.
- DERRIDA, Jacques (2011): Žival, ki torej sem (več sledi). V: *Problemi*, letn. XLIX, št. 1–2, str. 17–46.
- FARRAR, John H. (2007): Salmond and corporate theory. V: *Victoria University of Wellington Law Review*, št. 38, str. 925–934.
- FASEL, Raffael N./BUTLER, Sean C. (2023): *Animal Rights Law*. Oxford et al.: Hart.
- FAVRE, David (2010): Living property: a new status of animals within the legal system. V: *Marquette Law Review*, let. 93, št. 3, str. 1021–1071.
- FINSKO združenje za pravne pravice živali (2020): *Predlog ustavnih sprememb*. URL: <https://www.elaintenvuoro.fi/english/> (citirano 10. 4. 2023).
- FRANCIONE, Gary L. (1995): *Animals, property and the law*. Philadelphia: Temple University Press.
- FRENCH Civil Code. URL: French Civil Code 2016 | Trans-Lex.org (citirano 8. 4. 2023).
- GRUŠOVNIK, Tomaž (2016): *Etika živali: o čezvrstni gostoljubnosti*. Koper: Annales.
- GULIČ PIRNAT, Priscila (2015): *Filozofske razsežnosti rasizma*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KELCH, Thomas G. (2012): A short History of (mostly) Western Animal Law: part 1. V: *Animal law*, letn. 19, št. 23, str. 23–62.

- KOZINA, Jože (2021): *Vpliv neodgovornih praks živali na človekovo bivanjsko praznino*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KRAMER, Matthew H. (2001): Do animals and dead people have legal rights? V: *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, let. 14, št. 1, str. 29–54.
- KURKI, Visa A.J. (2019): *A Theory of Legal Personhood*. Oxford: Oxford University Press.
- MACINTYRE, Alasdair C. (2006): *Odvisne racionalne živali: zakaj potrebujemo vrline*. Ljubljana: Študentska založba.
- NOVAK, Aleš (2021): Velike pravne kulture. V: PAVČNIK, Marijan: *Teorija prava: prispevek k razumevanju prava*, 6. pregledana in dopolnjena izd., Ljubljana: Lexpera, GV Založba, str. 476–514.
- PAVČNIK, Marijan (2021): *Teorija prava: prispevek k razumevanju prava*, 6. pregledana in dopolnjena izd., Ljubljana: Lexpera, GV Založba.
- POGODBA o delovanju Evropske Unije (Uradni list EU, C 326/54, 26. 10. 2012).
- STUCKI, Saskia (2020): Towards a theory of legal rights: simple and fundamental rights. V: *Oxford Journal of legal studies*, letn. 40, št. 3, str. 533–560.
- SUNSTEIN, Cass R. (2003) The Rights of Animals. V: *University of Chicago Law Review*, let. 70, št. 387, str. 387–401.
- Stvarno-pravni zakonik (Uradni list RS, št. 87/02, 91/13 in 23/20).
- WISE, Steven M. (2010): Legal personhood and the Non-Human Rights Project. V: *Animal Law Review*, Lewis & Clark Law School, letn. 17. Št. 1, str. 1–11.
- Zakon o zaščiti živali (Uradni list RS, št. 98/1999 in druge – ZZZiv).